

**TAHSIL OLISH JARAYONINING TURLI SHAKLLARIDA
TALABALARINING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-DIDAKTIK MODELI**

SH.SH.Matirzayev

*Berdax nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti huzuridagi
Amudaryo muxandislik texnikumi direktor o‘rinbosari
(Qoraqalpog‘iston Respublikasi Amudaryo tumani Mang‘it sh.)*

Annotatsiya: Zamonaviy jamiyatda iste‘molchilarning atrof-muhit va tabiiy resurslarga munosabati hali ham hukmronlik qilmoqda, bu esa, o‘z navbatida, global ekologik inqirozning kuchayishiga yordam beradi. Ekologik muammolarni hal qilish jarayoni aholining ekologik madaniyati darajasini oshirish zaruratini belgilaydi. So‘nggi yillarda modernizatsiya bosqichida bo‘lgan zamonaviy ta‘lim ushbu muhim muammoni hal qilishga da‘vat etilgan. Uning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan pedagogik xodimlarning tayyorgarligiga bog‘liq va shuning uchun o‘qituvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish va ularning ekologik ta‘lim muammolarini hal qilishga kasbiy tayyorgarligi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tayanch so‘zlar: Kasbiy faoliyatning yaxlit tizimi, Kasbiy kompetensiya, Ta‘lim shakllarining uzviyligi va uzluksizligi, Tahlil qilish qobiliyati.

O‘zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonuni 4- moddasida nazarda tutilgan ekologiya o‘quvining majburiylikiga oid talablar etarli darajada bajarilmayapti. Amaldagi davlat ta‘lim standartlari va o‘quv dasturlari mazmunan ekologik bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar bilan zarur darajada boyitilmagan.

Shu sababli, "ekologik ta‘lim sohasidagi innovatsion sa‘y-harakatlarning eng "ilg‘or" blokiga aylanmoqda".

Bo‘lajak o‘qituvchining maktab o‘quvchilariga hamda professional ta‘lim muassasalarida ekologik ta‘limni amalga oshirishga tayyorligi uni shakllantirish mezonlarini ishlab chiqishni talab qiladi. Ulardan biri bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlash sifatini baholashda kompetensiyaga asoslangan yondashuv bo‘lishi mumkin.

O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi murakkab, dinamik, rivojlanayotgan, o‘z-o‘zini tashkil etuvchi tizimdir. Zamonaviy dunyoda kasbiy ta‘limning asosiy yo‘nalishi bo‘lajak o‘qituvchida kasbiy faoliyatning yaxlit tizimli qarashlari tajribasini rivojlantirishga, undagi tizimli harakatlarga, yangi muammolar va vazifalarni hal qilishga yordam beradigan faol pozitsiyani shakllantirish yo‘llarini topishdan iborat.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi ko‘p omilli hodisa bo‘lib, u o‘qituvchining nazariy bilimlari tizimini va uni muayyan pedagogik vaziyatlarda qo‘llash usullarini, o‘qituvchining milliy qadriyat yo‘nalishlarini, shuningdek, uning madaniyatining

integrativ ko'rsatkichlarini (nutq, muloqot uslubi, o'ziga va o'z faoliyatiga, tegishli sohalarga bo'lgan munosabat va boshqalar). So'nggi o'n yillikda kasbiy mahorat va kasbiy kompetensiya masalalari psixologiya-pedagogika fanining diqqat markazida bo'ldi, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi bir nechta kompetensiyalardan iborat murakkab toifa sifatida tushuniladi.

Ushbu muammo kasbiy ta'lim davlat standartida ham o'z aksini topgan bo'lib, u bo'lajak mutaxassis modeliga kiritilgan quyidagi kompetensiya guruhlarini belgilaydi:

- umumiy madaniy (universal, asosiy)
- kasbiy (predmetga ixtisoslashgan)

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi modelini yaratuvchi barcha tadqiqotchilar va ishlab chiquvchilar uning asosiga asosiy kompetensiyalarni kiritadilar. O'quv fanining o'ziga xos jihatlariga asoslangan kasbiy (predmet, maxsus) kompetensiyalardan farqli o'laroq, asosiy kompetensiyalar oliy ta'limning barcha darajalari uchun umumiydir.

Asosiy kompetensiyalar bo'lajak o'qituvchi shaxsining mahsuldorligi va raqobatbardoshligini belgilaydi, uning keyingi kasbiy o'sishiga yordam beradi, kasbiy harakatchanlikni ta'minlaydi va unga o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik ish sharoitlariga moslashishga imkon beradi.

Shu bilan birga, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni faqat ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazardan ko'rib chiqish ekologik jihatni e'tiborsiz qoldiradi. Ijodkor o'quvchi shaxsini tarbiyalashda ta'lim shakllarining uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash murakkab jarayon bo'lib, ta'lim davlat standartlari mazmunini belgilash, Davlat ta'lim standartlari hamda tayanch o'quv rejalarini tuzish jarayonida ta'limning turli shakllarida fanlararo integratsion jarayonlarni ta'minlashni taqozo etadi.

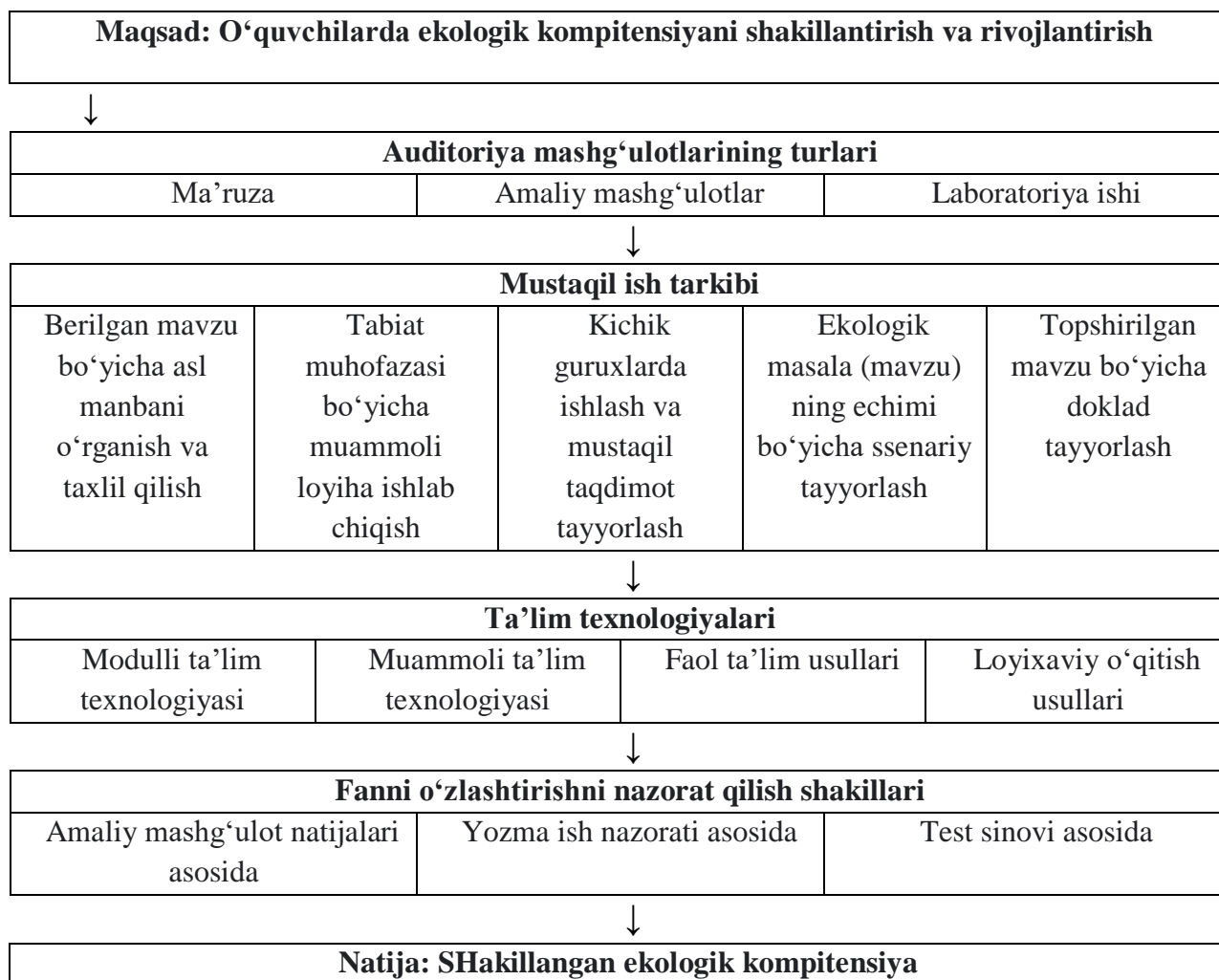
Biz ekologik kompetensiyani nazariy bilimlarga, ekologiya sohasidagi amaliy ko'nikmalarga va axloqiy tanlov sharoitida bo'lajak o'qituvchining ekologik jihatdan adekvat xulq-atvoriga tayyorligiga asoslangan shaxsning integratsion sifati deb hisoblayman. Bo'lajak biologiya, kimyo yoki ekologiya o'qituvchisining ekologik kompetensiyasi tarkibi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- kognitiv;
- qiymat-motivatsion;
- professional va faol.

Bo'lajak o'qituvchining ekologik kompetensiyasining ta'rifidan kelib chiqadiki, ular kognitiv komponentga qo'shimcha ravishda motivatsion-qiymatli komponentni va kasbiy xatti-harakatlar shakllarini o'z ichiga oladi. Bo'lajak biologiya, kimyo yoki ekologiya o'qituvchilarining an'anaviy kasbiy tayyorgarligi doirasida ekologik kompetensiyani shakllantirish qiyin.

Bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetensiyasini maqsadli rivojlantirish zarurati va bu jarayonni an'anaviy ta'lim sharoitida amalga oshirishning mumkin emasligi o'rtasida yuzaga kelgan qarama-qarshiliklar pedagogik tadqiqotlarni amalga

oshirishga turtki bo'ldi. SHaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarda o'quvchining o'rganish va o'zlashtirish jarayonida ekologik kompetensiyani shakillantirish, rivojlantirish jarayoni butun shaxs va uning barcha tarkibiy qismlarining rivojlanishiga hissa qo'shishi kerak. Rasm 1.

Rasm 1. O'rganish va o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda ekologik kompetensiyani shakillantirish tizimi modeli.

Ta'lim jarayoniga aniqlangan nazariy va uslubiy yondashuvlar va pedagogik jarayonni tashkil etishning uslubiy tamoyillari bo'lajak biologiya va ekologiya o'qituvchilari o'rtasida ekologik kompetensiyani rivojlantirish modeli asosida yotadi, u besh blokni o'z ichiga oladi: maqsadli, mazmunli, dizayn-tashkiliy, protsetsual-faoliyat va baholash-samarali.

Ekologik kompetensiyani rivojlantirish metodologiyasi o'quv jarayonini tashkil etishning turli shakllarini o'z ichiga oladi: ma'ruzalar, laboratoriya amaliy mashg'ulotlari, seminarlar, dala mashg'ulotlari va sinfdan tashqari ishlarning boshqa turlari.

Shu bilan birga, mustaqil ishlash elementlari bilan ma'ruza tuzilishi bir qator o'zgarishlarga duch keldi. U beshta asosiy bosqichni o'z ichiga oldi:

Birinchi bosqich berilgan mavzu bo'yicha asl manbani o'rganish va taxlil qilish ta'sirini aks ettiruvchi savollarni o'z ichiga olgan.

Ikkinchi bosqichida talabalar mustaqil ravishda tabiat muhofazasi bo'yicha muammoli loyiha ishlab chiqadilar.

Uchinchi bosqichida talabalar kichik guruhlarda ishlaydilar, ular ko'rib chiqilayotgan ma'ruza mazmuni bo'yicha mustaqil taqdimotga tayyorlanishdi.

To'rtinchi bosqichida ekologik masala (mavzu) ning echimi bo'yicha ssenariy tayyorlashadi.

Beshinchi bosqichida topshirilgan mavzu bo'yicha doklad (prizentatsiya) tayyorlashdi va o'rganilayotgan mavzu bo'yicha tushunarsiz savollarni bir-birlariga tushuntirishadi.

Talabalar ekologik kompetensiyaning "ekologik bilimlarni olishdagi talabalar faoliyati" kabi tarkibiy qismini ham ishlab chiqdilar, ular laboratoriya ishi davomida olingan ma'lumotlarni tanlash va tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ldilar. Laboratoriya-amaliy darsning ikkinchi bosqichi talabalar bilimni nazorat qilish bilan bog'liq edi. Test shaklida yoki yozma ish nazorati asosida o'tkazilgan nazorat qismining savollariga talabalar javob berdilar.

Xulosa: To'g'ridan-to'g'ri "tabiat bilan muloqot" talabalarning ekologik kompetensiyasini shakllantirishda muhim o'rin tutdi. Ekologiyada dala amaliyoti katta ahamiyatga ega edi. Unga ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (dala tadqiqoti) va talabalarning mustaqil ishlari kiritilgan. "Ekologiyadan dala amaliyoti" kursi bo'yicha mashg'ulotlar kichik guruhlarda ishlash texnologiyasidan foydalangan holda o'tkazildi.

Pedagogik eksperiment davomida talabalarning ekologik kompetensiyasini rivojlantirish metodologiyasining ta'sirini eksperimental o'rganish uch bosqichda o'tkaziladi: aniqlash, izlash, shakllantirish, ularning har biri o'ziga xos maqsadga ega, muayyan muammolarni hal qilishda amalga oshirildi. Ta'lim texnologiyalaridan unumli va o'z vaqtida foydalanishni taqoza etadi ya'ni: Modulli ta'lim texnologiyasi, Muammoli ta'lim texnologiyasi, Faol ta'lim usullari, Loyixaviy o'qitish usullari va nazorat guruhlarida oldindan ishlab chiqilgan dasturga muvofiq amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inoyatov U.I. pedagogika fanlari doktori, professor "Zamonaviy elektron didaktik vositalarni yaratish, ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo" ilmiy maqolasi.
2. SHaripov SH.S. pedagogika fanlari doktori, professor "O'quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta'minlash texnologiyalari" ilmiy maqolasi.

3. Glazacheva, A.O. Formirovanie ekologicheskoy kompetentnosti v sisteme visshy shkolы / A.O. Glazacheva, S.N. Glazachev // Akmeologiya. - 2013. - № 1. - S. 93-98.
4. Ermakov, D.S. Formirovanie ekologicheskoy kompetentnosti uchащixsya / D.S. Ermakov. - M.: MIOO, 2009. - 180 s.
5. Makarova, E.A. Metodika formirovaniya ekologicheskoy kompetentnosti budushix uchiteley: texnologii sotrudnichestva: avtoref. dis.....kand. ped. nauk: 13.00.02 / Makarova E.A. - Samara, 2011. - 26 s.

Internet saytlar.

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet.uz